

В.М. Галич

УДК 070: 821. 161. 2 – 92 +929 ГОНЧАР

ОСОБОВЕ ІМ'Я В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА ЯК КОМУНІКАТИВНИЙ ІМПЛІКАТОР СОЦІАЛЬНОГО ЗМІСТУ

Реферат. *Переборення семантичної спустошеності особового імені стає естетично значимим як у художній, так і в публіцистичній творчості видатного українського письменника Олесь Гончара.*

Особові імена у своїй внутрішній структурі розвивають соціально-експресивні семи, котрі спрямовують образне публіцистичне слово на відтворення актуальних проблем українського суспільства. Вони дають уявлення про конотативний словник публіцистичної ономастики Олесь Гончара, указують на те, що це один із найважливіших семантичних способів організації операції розуміння реципієнтом твору.

Ідеологічні й світоглядні позиції письменника та його творча манера дають можливість говорити про позначений рисами індивідуальності ономастичний простір публіцистики автора.

Ключові слова: *антропоніміка, комунікативний імплікатор, особове ім'я, публіцистика письменника, соціальна конотація, .*

З-поміж усіх антропонімів особові імена найбільш чутливі до стилістичних барв, що пояснюється їх десемантизованістю – лексичною специфікою на рівні мови. Відновлення значення цих антропонімів у мовленні відбувається за рахунок уживання їх різноманітних емоційно забарвлених усічених форм. Символічну значущість розвинула також частотність уживання особових імен у реальному іменнику.

Олесь Гончар добре розумів закономірності українського національного антропонімікону, був чутливим до експресивних та смислових нюансів людського імені. Про це свідчить хоча б те, що він занотовував до щоденника рідкісні наймення, активно реагував на неправильну реконструкцію повної форми його власного імені дніпропетровським письменником І. Шаповалом: "...звати мене, до речі, не *Олекса*, як Ви пишете, а *Олександр*, сіреч *Олесь*..." [5]. Як мудрий урок він сприймав історико-культурні традиції використання людських імен у різних народів світу, наприклад, японських художників, які, оберігаючи своє творче "я" й внутрішню свободу, досягли "високої майстерності й гучної слави... змінювали свої імена", "щоб не засліпитися славою, не піддатись принадам зовнішнього світу, не втратити глибинного сприймання життя..." [9, с.214].

У художній прозі Олесь Гончара використовуються особові імена, часто вживані в національному антропоніміконі та в українській класичній літературі й фольклорі, як виразний засіб узагальнення й символізації різного плану, здебільшого як уособлення типового представника української нації, для якої характерні високі моральні якості. Таким є чоловіче особове ім'я *Іван*, що походить з д.-євр. *Yōshānān* й означає буквально: Божа благодать; дар богів [13, с.61], яке відзначалося високою частотністю в реальному іменнику з часів прийняття християнства й до початку ХХ століття. Це пов'язано з історико-культурними й релігійними традиціями українського народу, для якого наймення, обране з церковного календаря (а ім'я *Іван* поминалося в ньому 79 днів на рік) [10, с.11], виконувало сакральну функцію, прилучало людину до релігії. У художніх творах Олесь Гончара особове ім'я *Іван*, відтворюючи хронотоп змальованих подій, озвучує публіцистичні мотиви спадкоємності поколінь, історичної пам'яті, уславлення подвигу "трудівника війни" – українського солдата: «У найдальших гаванях світу вже знають його (Івана Дорошенка. – В. Г.) в обличчя, і, коли прибуває, тамтешні називають його жартома "Іван з України"» [7, с.123]; «Для неї, для Вітчизни, долав ревуці сорокові широти, і для неї ж він просто, по-буденному, дбав про порядок на судні, і вся його оця особиста підтягнутість, тактовність, культурність – це, певне, теж набувалося передусім ради неї, бо ти ж "*Іван з України*", ти му-

сиш будь-де гідно репрезентувати її...» [7, с.123]; “Дітям приїзд офіцерів, видно, був за свято. Вигуками й красномовними жєстами вони розповідали, що тут уже були руські, серед них якийсь веселий загадковий *Іван Непитай*; *Іван* теж кував коня,.. а потім поїхав доганяти своїх” [6, с.130]; “*Фріц* нетямиться, думає, що без мостів не доженемо. А наш *Іван* і через пєкло пройде” [6, с.123]; “Самє ці рештки мосту, що досі іржавіють над проваллям, як ми дізналися від *Івана Івановича*, й були останніми свідками тієї операції, в якій загинув наш брат, що для партизанів був комісар *Іван*, і на знак дружби з яким цей словенець і взяв собі його ім’я, назвавшись *Іваном Івановичем*” [2, с.191].

У щоденникових записах Олєся Гончара воєнних літ ім’я *Іван* позбавленє урочисто-піднесєної патєтики. Воно вживається не раз у нотатках письменника від 12 травня, 10 липня, 5 жовтня 1945 року, здійснєних уже після Дня Перемоги, ніби передає настрої армії-переможця й разом з тим матеріалізує мотив суворої й жорстокої правди війни: “Навстрєчу длинними колоннами идут пленные немцы. Молчаливые, с тупой покорностью в глазах, с большими мешками барахла. Идут сами или конвоируемые чешскими партизанами... Что их ожидает впереди? С чего начинали и чем кончают! Некоторые пораззувались и босые идут по шоссе. Так гнали наших в 1941. А наш *Іван* едет вперед – на танках, на машинах, кто на велосипеде, кто на кляче галопом и с умной простотой душевной улыбается чехам, трогает девчат, спрашивает ликеру и рассуждает о политике” [4, с.102].

У наведеному прикладі в “нашому *Іванові*”, змальованому в гумористичному стилі Олєсем Гончаром, очевидцем й учасником подій Другої світової війни, вгадується дотєпний подоляк чи красивий у своїй простоті душевній полтавець, кіровоградець, вінничанин або уманець, милі говірки яких поряд з українськими прізвищами як документальний факт письменник теж фіксує в щоденнику. У трьох же інших записах особовє ім’я *Іван* набирає досить таки іронічного звучання, втілюючи далеко не кращє риси солдата, якогось безнаціонального “русского”, що міг налякати мирних жителів угорського містєчка, “иногда ворвавшись, как ветер, в эти стоячие воды, накуралесит ночью, напугает и уйдет” [4, с.109], котрий шукає в Будапєшті хвилиної розваги з жінкою-іноземкою (“На улице подходит наш солдат, заикается, едет в госпиталь, а спрашивает – где бы найти... Неугомонный человек, наш *Іван*” [4, с.115]).

Зовсім інших соціальних конотацій набирає цє ім’я в публіцистиці Олєся Гончара 80-х років. У виступі на Всєсоюзній творчій конференції в Ленінграді 1 жовтня 1987 року письменник, порушуючи національно-культурні проблеми, ужи-

ває антропонім *Івани* у формі множини із значєнням ‘непомнящие родства’ (рос.) як уособлення української та всєсоюзної бюрократії, лояльних ортодоксів, “доморошєних посідачів крісел”, з вини яких закривались українські школи, урізалися програми з національної історії та літератури, скорочувалися години місцевих радіопередач, списувалися в розряд “безгосподарних” унікальні пам’ятки культури, викривлювалася історія народу: «Антиконституційні дії, дрімучі, міщанські, своєю озлобленістю вельми схожі на типово чорносотєнські нападки на мову нації, на її культуру, довгий час навіть заохочувалися впливовими *Іванами*, “непомнящими родства”, і в цьому свавіллі вбачалися мало не прикмети “прискорєного злиття всіх і всєго”, про що кабінєтний “дбайливець” хотів би першим рапортувати, що все уже причєсано, всюди запанував убогий канцелярський “суржик”» [8, с.50].

У нарисі «Гоголівськими шляхами» Олєсь Гончар, говорячи про специфіку “гоголівської художньої історії”, указує на присутність у ній сюжету про “незмирєнних *Іванів*”, побудованого на переплетєнні реальності з епосом народних переказів [8, с.124–125].

Олєсь Гончар з вершини свого часу сказав майже те ж саме, про що думав ще 1935 року Володимир Винниченко: “*Іванище* – цє велєтенське *Страховище* з мільярдами помачок, клітинок, найскладніших органів і всєвидячих очей, всєчюючих ух, всємогутнє, всєблагє, всємстивє й всєправдивє і всєбрєхливє. Воно є найвище знання і найдурніша забобонність, святість і гріх, ганьба і чеснота. Воно є джерелом всіх цінностей, всіх якостей, всіх приваб і огидностей життя. Воно є джерелом життя і смерти людини. Тож *Іванища* нема: порожнєча, нуль... Насильством б’ючи по насильству, свободи не дали. Із самодержавства, множеного на самодержавство, не вийшло демократії. Із примусу, збільшеного в тисячу разів, не стало більшої ініціативи. Брутальність, помножена на лицємірство, не породила правдивости й щирости. Безвідповідальність, безконтрольність, накладєні на безсердєчність, не створили людяности...” [1, с.92].

Дослідниця літературної та історіософської спадщини Володимира Винниченка доби єміграції Г. Сивачєнко вказує на “докладну розробленість теми *Івана – Іванища*” як у художній, так і в публіцистичній творчості письменника, на те, що “*Іван* для нього – цє уособлення людської індивідуальності, тоді як *Іванище* – символічний образ народу, нації, натовпу (“пролетарське *Іванище*”, “ємігрантське *Іванище*”, “світове *Іванище*”, “українське *Іванище*”)). Письменник навіть роман “Вічний імператив” спершу хотів назвати “Бог-*Іванище*” [12, с.70].

Наведєні науковцем приклади вживання антропоніма *Іванище* в щоденникових записах Во-

лодимира Винниченка дають можливість, зважаючи на особливості морфологічної структури цього пропріатива, дещо уточнити його конотативний зміст і пополювати з цим літературознавцем. Запозичивши з розмовної мови власну назву Іванище, В. Винниченко актуалізує в публіцистичному контексті його вживання як значення збірності аугментативного суфікса -ищ-, так і значення згрубілості й негативної оцінки. Ім'я Іванище скоріше стає уособленням не народу, нації, а натовпу, де змішалися “святість і гріх, ганьба і чеснота” [12, 70] далеко не кращої частини українського народу: “галицьке *Іванище*” письменник засуджує за байдуже ставлення до хворого В. Стефаніка, а “українське *Іванище*” в емігрантському середовищі – за лицемірство, за те, що дозволяли, «щоб їхній “найбільший письменник” замість того, щоб писати книги, копав землю» [12, с. 70] (“Українському *Іванищу* такі, як я, сини, не потрібні” [12, 71]).

Обидва письменники, намагаючись знайти найбільш точне й лаконічне слово образного відтворення потворних явищ в українському суспільстві та окремих негативних рис ментальності українського народу – лицемірства, хамства, раболіпства, улесливості й брехливості, зі своєї пам'яті добувають ім'я *Іван*, століттями апробоване у своїй різноликій семантиці в уснопоетичній творчості народу й українській літературі. Тільки один з них для увиразнення глобальності цього соціального зла використав форму множини (*Івани*), а інший – аугментатив (*Іванище*). Асоціоніми *Страховище* в контексті щоденникового запису В. Винниченка 30-х років та *Зло* в письменницьких нотатках О. Гончара 90-х років (“Хотілось би прозирнути в майбутнє тисячоліття. Чи буде там Україна, яка нині так знемагає, відбороняючи себе перед силами *Зла*? Як мало в нас лицарів! Як багато дрібних, зникчменених!..” [3, с.10]), ужиті як синоніми до антропонімів *Івани* й *Іванища*, ще більше посилюють підтекстовий їх зміст, наголошуючи на масштабах цього явища та його живучості й нездоланності.

Цікаво поміркувати над питанням, чому в щоденникових записах і публіцистиці Олесь Гончара ім'я *Іван* використовується з негативними конотаціями, тоді як у художніх творах – частіше з позитивними? На наш погляд, це пов'язано з жанром літературного твору, публіцистичного зокрема. Коли до щоденника занотуються безпосередні враження й голі факти без попереднього їх осмислення та чорнових записів, оскільки ведуться вони для себе, то в публіцистичному виступі чи статті автор ретельно продумає всі художні деталі як засобу впливу на сферу чуття й розуму мільйонної аудиторії слухача або читача (саме тому тут обираються більш складні прийоми метафоричних трансформацій у семантичній структурі антропоніма). Активна громадянська пози-

Особове ім'я в публіцистичному тексті Олесь Гончара

ція Гончара-публіциста зумовлює використання для письменницьких обсервацій найбільш чітких, найогидніших суспільних явищ – звідси й негативні конотації в імені *Іван*, котрі надають ще більшої злободенності й соціальної гостроти порушуваним суспільним проблемам.

Позитивні ж конотації імені *Іван* у художній прозі митця зумовлені бажанням автора дати більше світла й краси читачеві як приклад для наслідування, про що він не раз наголошував у своїх публіцистичних творах, бо “література без людини зі світлом у душі була б явно неповноцінною” [9, с. 65].

Таким чином, Олесь Гончар проілюстрував різні шляхи семантизації (деономізації) особового чоловічого імені *Іван*, яке при цьому, однак, зберегло статус власного імені. Він наповнив його як узуальним конотативним значенням широкого регістру знижених і меліоративних (позитивно характеризуючих) семантичних відтінків, зокрема зафіксованих у «Словаре коннотативних собственных имен» Є. С. Отіна [11, с.152-160], так і оказіональним, власне авторським значенням.

До семантичного поля антропоніма *Іван* у публіцистиці Олесь Гончара підключається й пропріатив *Іванушка Дурачок*, почерпнутий з фольклору: “Людина (Сталін. – *В.Г.*) без моралі... А скількох одурачив! Горького, Барбюса, навіть Рузвельта... Все життя вчив пильності, підозрливості, а себе не впильнував: Берія та *Іванушка Дурачок* таки підстерегли й загнали в могилу...” [9, с. 404]. Зрозуміло, що автор знав, кого назвав таким соціально характеризуючим іменем. Читача ж воно спонукає до роздумів, здогадок: хто це? Очевидно, Хрущов.

У публіцистиці Олесь Гончара ми знайшли ще кілька прикладів узагальнено символічного вживання особового імені: «Москва. Біля «Націоналя» стоять машини туристів. Вишневий німецький «Wolkswagen». Запорошений. І на борту пальцем по пилюці вивів хтось: “*Фриц* тварь...”. Видно, моск[овські] хлопчаки. То це і їм ненависть передалась? А господарем тої машини може бути антифашист. Та ще й по імені – *Фриц*» [9, с.111]; «На пленумі ЦК (ідеологічному) розігрався “маленький вотергейт”... Мені критичний закид було зроблено за таке місце в моєму виступі: “Виховувати не заляканих, а переконаних”. Не сподобалось одному типові. Мені заперечував якийсь Гіренко, секретар комсомолу, Дніпропетровський висуванець, холодноокий, черствий, він мені нагадує молодого фашиста. Кажуть, і звати його... *Адольф*» [9, с.187–188]. Німецькі антропоніми *Фриц* і *Адольф*, такі ж широкоживані, як *Іван* у східних слов'ян, переборюють семантичну спустошеність, набирають не лише узуальних конотативних значень ‘німець’, ‘фашист’, а й підтекстових, авторських, пов'язаних з проблемою історичної пам'яті, морально-етичних норм поведін-

ки між народами воюючих у роки Другої світової війни держав – у першому прикладі, й відтворення гнітючої атмосфери загальної підозрливості, пануючої в 70-і роки в ідеологічній сфері колишнього Радянського Союзу і разом з тим ставлення партійної номенклатури до виступів письменника, сповнених громадянського пафосу.

У щоденникових записках письменника ми знайшли цікавий приклад переосмисленого вживання Олесем Гончаром особового імені дружини – Валентини Данилівни. Квалітатив *Валя* у своїй внутрішній формі переживає трансформацію первинних сем етимона – ‘сильна’, ‘здорова’ і ‘міцна’ [13, с.44] – і набирає значення ‘вірна помічниця’, ‘невгамовна трудівниця’: “Закінчив сьогодні оповідання (чи фрагмент майбутнього роману). Здається, вийшла сильна річ. І хоч виношувалась довго, а вибухнула за два дні, одним духом. Звичайно, це ще й завдяки *Валі* (вона сиділа за машинкою). Можна б порадити молодим прозаїкам такий метод співпраці (але перед цим кожному треба знайти собі свою *Валю*). Виникло це з необхідності (і не тільки тому, що рука все дужче болить). Коли переповнений образам, перо просто не встигає вловлювати їх. І навіть, гадаю, якби сам друкував, щось би – через техніку – неодмінно втрачалося. А так маєш змогу весь зосередитись на думці, на формулюванні фрази, так більше шансів зловити з хаосу напіврозщеплених образів, із вирування їх вихопити найпотрібніший” [9, с. 281].

У публіцистичному тексті важливі як семантика власного імені, так і його прагматика. Урачування останньої спрямовує фокус дослідження пропріатива з проблем структури та значення

у сферу його функціонування, на розгляд антропніма як знака мовленнєвої комунікації, а саме: його відношення до інтерпретаторів, виявлення в ньому авторських інтенцій тощо. Своєрідними комунікативними імплікаторами змісту публіцистичного тексту, що відбивають взаємодію мовленнєвих актів з контекстом, виступають варіантні форми антропонімів. Так, розвиваючи творчу спроможність та ілокутивні сили власної назви, Олесь Гончар, сподіваючись на комунікативну компетентність читача, у нарисі «В останніх променях» удається до низки варіантних форм референції героя твору: *Микола Бажан – Микола Платонович – Бажан – Майстер* [8, с.183-190]. Вони покликані реалізувати творчий задум автора, згідно з яким нарис складатиметься з кількох мікронovel. Зазначені антропонімні форми в контексті твору, розвиваючи індексальний компонент значення (“тут”, “зараз”, “цей”, “такий”), організують зміст кожної такої частини нарису й дають багатогранну й колоритну характеристику його герою.

Отже, особове ім’я в публіцистики Олесь Гончара – це не лише “дзеркало”, у якому відтворилися реалії суперечливої дійсності з її позитивними й негативними проявами, а й своєрідне мірило духовності й моральності суспільства. Зіставлення ономастичних одиниць цього класу в художніх творах, мемуаристиці письменника й професійній публіцистиці допомогло виявити спільне й відмінне в їх естетичному змісті, дозволило зробити висновок про те, що вони забезпечують цілісність художнього мислення митця в осягненні злободенних проблем сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко В. Щоденники // Київська старовина. – 2000. – №6. – С.83-102.
2. Гончар О. Далекі вогнища. – К.: Рад. письменник, 1987. – 287 с.
3. Гончар Олесь. “Віриться, Україна перетриває й це... То буде уже без нас, без нас...” Із щоденників // Слово і час. – 1998. – №4-5. – С. 8-11.
4. Гончар Олесь. Катарсис. – К.: Укр. світ, 2000. – 136 с.
5. Гончар Олесь. Лист до І. М. Шаповала від 16.08.1978 р. // Родинний архів письменника.
6. Гончар О. Твори: В 6 т. . – К.: Дніпро, 1978. – Т.1 – 504 с..
7. Гончар О. Твори: В 6 т. – К.: Дніпро, 1979. – Т.5. – 520 с.
8. Гончар Олесь. Чим живемо: На шляхах до українського Відродження. – К.: Укр. письменник, 1993. – 400 с.
9. Гончар Олесь. Щоденники: У 3-х т. – Т.2 (1968 – 1983) / Упоряд. В. Д. Гончар. – К.: Веселка, 2003. – 607 с.
10. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. – К.: Знання, 1990. – 48 с.
11. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк: Юго-Восток, 2004. – 412 с.
12. Сиваченко Галина. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський “метароман” Володимира Винниченка: текст і контекст. – К.: Альтернативи, 2003. – 280 с.
13. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник. – К.: Наук. думка, 1996. – 336 с.

Галич В.Н.

**ЛИЧНОЕ ИМЯ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА КАК
КОММУНИКАТИВНЫЙ ИМПЛИКАТОР СОЦИАЛЬНОГО СОДЕРЖАНИЯ**

С привлечением широкого иллюстративного материала и эффективных методов раскрываются специфические функции личного имени в публицистическом тексте (“Λογος ὀνομαστική”, № 2, 2008, с. 91-95).

Ключевые слова: антропонимика, коммуникативный импликатор, личное имя, публицистика писателя, социальная коннотация.

Halych V.N.

**PERSONAL NAME IN A PUBLICISM TEXT OF OLES' GONCHAR'S AS
COMMUNICATIVE IMPLICATOR OF SOCIAL MAINTENANCE**

With bringing in of wide illustrative material and effective methods the specific functions of the personal name open up in a publicism text (“Λογος ὀνομαστική”, № 2, 2008, с. 91-95).

Keywords: *antroponimics, communicative implicator, personal name, publicism of writer, social connotation.*